

Бора Кузмановић
Небојша Петровић
Одељење за психологију
Филозофски факултет
Београд

UDK: 331.101.3
Оригиналан научни рад
Примљен: 20. 8. 2010.

ЦИЉЕВИ И ОЧЕКИВАЊА КАО ЧИНИОЦИ СТАВОВА ПРЕМА ПОЛИТИЧКИМ СТРАНКАМА¹

Основни циљ овог истраживања јесте провера теорије „очекивање – вредност“ (која у изворном облику доводи у везу ниво или јачину мотивације особе да тежи одређеном циљу, с једне стране, и производ уверења да ће се жељени циљ постићи и вредност или валенцу тог одређеног циља, с друге стране) тачније, може ли се, и у којој мери, ова теорија применити на ставове према политичким странкама у Србији. Да бисмо то утврдили, 255 испитаника је процењивало важност 18 друштвених и 18 личних циљева, потом очекивања да ли би релевантне политичке странке могле те циљеве остварити, а утврђени су и ставови (глобалне евалуације) испитаника према датим странкама. Резултати овог истраживања потврђују претпоставку да су производи очекивања од странака и прихватања одговарајућих циљева (и друштвених и личних), у позитивној корелацији са ставовима према странкама. Није, међутим, потврђена наша претпоставка да ће ставови и производи очекивања и циљева бити у већој корелацији него ставови и сама очекивања. Ово значи да у производу који корелира са ставом много већу улогу има очекивање него степен прихватања циља. Закључује се да постоји тенденција усклађивања афективног односа према странкама и очекивања (као когнитивних елемената) да странке могу довести до остваривања врло различитих циљева.

Кључне речи: циљеви, вредности, очекивања, ставови, политичке странке

УВОД

Кад размишљамо о формирању социјалних ставова, изгледа да је крајње логично претпоставити да ћемо имати позитивнији однос према оним објектима (групама, институцијама, итд.) који нам омогућавају да остваримо циљеве који су за нас значајни. То је теза о инструменталности ставова, која се може уочити код врло различитих аутора, а шире схваћена представља централну идеју у Кацовој функционалној теорији ставова (Katz, 1960). Мисао о функционалности ставова води нас и до теорије (или, боље речено скупа теорија, пошто постоји више варијанти) „очекивање – вредност“ (expectancy – value).

¹ Овај чланак је резултат рада на пројекту „Психолошки проблеми у контексту друштвених промена“ (бр. 149018) који финансира Министарство за науку Републике Србије

Теорија 'очекивање–вредност', у свом основном виду представља когнитивно–мотивациону теорију која у везу доводи ниво или јачину мотивације особе да тежи одређеном циљу, с једне стране, и производ уверења да ће се жељени циљ постићи и вредност или валенцу тог одређеног циља, с друге стране (Feather, 1982, 1992; Wigfield & Eccles, 1992, и многи други).² По њој су људи ка циљу усмерена бића, што је телеолошка парадигма, старија од психологије као науке. Зачеци теорије очекивања могу се пронаћи и код Левина који у својој теорији поља помиње појам *субјективна вероватноћа* да би описао вероватноћу које се особа држи упркос неизвесности да ће понашање за резултат имати остварење одређеног циља (Lewin, 1936). Та мера вероватноће успеха или неуспеха у достизању циља представља централну идеју у каснијим теоријама 'очекивање–вредност'. Када се та субјективна вероватноћа помножи валенцом коју поље има за особу, резултат је снага или пондерисана валенца која утиче на то да се особа одмакне од негативно валентних поља и усмери се ка онима с позитивнијим набојем. Занимљив и, чини се, инспиративан модел за потоње истраживаче и теоретичаре предложио је Еткинсон (Atkinson, 1957) у вези с мотивом постигнућа. Према том моделу, избор и снага мотивације за одређену активност може се приказати као *производ* три фактора: вредности и привлачности циља те активности, очекивања вероватноће да ће активност довести до циља и снаге мотива за постигнућем. Доиста је плоносан правац развоја „очекивање – циљеви“ био у области мотивације, особито мотивације за рад. Позната је, на пример, Врумова инструментална теорија мотивације за рад (Вроом, 1964). У њој су битна три концепта: а) валенција или привлачност циља (нпр. већа зарада, углед); б) инструменталност или уверење да дати циљ представља услов за остваривање другог (или других), по правилу важнијег циља (нпр. путовање у другу земљу); и ц) очекивање да ће се одређеном активношћу (залагањем на раду) остварити циљ (већа зарада). Врум је сматрао да треба узети у обзир *више* циљева и процену инструменталности једног циља за остваривање других циљева.

Бандура (1977, стр. 193), који је такође дао допринос у развоју модела „очекивање – циљеви“, сматра да појам очекивање у овој теорији укључује две ствари: очекивања ефикасности, која су дефинисана као „убеђеност да особа може успешно извести захтевано понашање да би произвела исходе“, и

² У теорији о којој се говори „вредност“ се не односи на посебне појаве којима се данашња социјална психологија интензивно бави, него на вредности циља, привлачност циља, његову валенцију. Наравно, ако су циљеви формулисани на уопштен начин (као што ћемо ми чинити) то могу бити и праве вредности, а не само конкретни жељени циљеви. Али да не би дошло до бркања, боље би било када би се теорија звала „очекивање–валенција“ или „очекивање–циљ“ (а може и обратно: „циљ–очекивање“).

очекивања исхода, која се односе на „процену особе да ће дато понашање довести до одређених исхода“.³

У сваком случају, различити модели ових теорија баве се у првом реду *бихејвиоралним* варијаблама везаним за појединца, а највише његовом *мотивисаношћу* или спремношћу на улагање напора ради остваривања одређеног циља. Могу ли се на неки начин ови модели применити и на ставове појединца, у случају који нас интересује на ставове према политичким странкама? Нама се чини да могу, при чему треба имати у виду специфичности и разлике које се ту појављују. Својим позитивним ставом према некој странци појединац јој даје своју *подрику* да остварује одређене циљеве, претпоставља се оне до којих је и том појединцу стало, и да, евентуално, спречава исходе које и тај појединац не жели. Обрнуто важи за негативан став. Дакле, појединац даје легитимитет странци да предузима акције ради остваривања одређених циљева. У случају изборног понашања (којим се ми у овом тексту нећемо бавити) то *делегирање права странци* да ради на остваривању обзнањених циљева је очигледније, али мислимо да је оно имплицирано и у ставу, ако под њим подразумевамо генералну евалуацију странке. Када је реч о *очекивању* од странке, оно вероватно укључује два аспекта: уверење да странка *може* (да има снаге и да је способна) да оствари релевантне циљеве и очекивање да ће она стварно *хтети* да оствари те циљеве. Као што се види, ми сматрамо да треба укључити више циљева за објашњење става према некој политичкој странци. Овакав приступ може се трегирати и као специфична операционализација идеје о рационалном бирачу. Додуше, у овом делу истраживања не бавимо се изборним понашањем, али став је нешто што претходи понашању и утиче на њега, мада је тачно да је изборно понашање одређено и другим чиниоцима.

Идеју да између ставова, са једне стране, и значаја вредности (циљева) и карактеристичних очекивања (уверења), с друге стране, постоји повезаност, проверавао је Розенберг (Rosenberg, 1956, 1960), мада истраживање није ставио у контекст теорије „очекивање–вредност“. Општија парадигма у коју се уклапа његово истраживање је да став има инструментални значај за појединца, али и парадигма о когнитивној консонанци. За Розенберга став је релативно стабилна афективна реакција према неком објекту. Позитиван став је повезан с уверењем да објекат става (односно сам став) омогућује оствари-

³ Теорије које су вероватно подстакле највећи број истраживања у овој области јесу теорије промишљене акције (Фисхбеин & Ајзен, 1975, Ајзен & Фисхбеин, 1980) и планираног понашања (Ајзен, 1985, 1991). За ове ауторе понашање је резултат намера, које су зависне од ставова особе према понашању о ком је реч и субјективних норми особе. Ставови представљају резултат уверења (очекивања) особе да ће понашање довести до одређеног исхода (његова субјективна вероватноћа) и њене евалуације тог исхода (његова субјективна корисност). Субјективне норме јесу комбинација уверења особе о томе шта значајне друге особе мисле о нормативној подесности антиципираног понашања и одлуке особе у погледу вредности тих предвиђених норми.

вање за појединца значајних циљева (вредности) или да блокира реализацију негативних исхода, а негативан став обратно. Розенберг испитује везу између става према давању слободe Комунистичкој партији (у САД) да јавно делује и алгебарске суме производа оцене значаја 35 циљева (нпр. имати сигуран приход, једнака права грађана) и оцене да би слобода рада Комунистичке партије допринела или онемогућила остваривање тих циљева. Сложеним поступком потврђује ову повезаност као и неке друге хипотезе. Ови налази су подстакли стварање тзв. когнитивно–афективне теорије ставова.

Розенбергове идеје код нас је проверавао Кузмановић на ставу према ангажовању у самоуправљању – ставу са управо јаком конативном компонентом. Показало се да је овај став збиља повезан са производом значаја изабраних вредности и уверења да се оне могу остварити у самоуправљању, али да су и сама уверења, независно од значаја вредности, такође повезана са испитиваним ставом (Кузмановић, 1976). Розенбергово истраживање и објашњење се уклапа у парадигму теорија когнитивне конзистенције формирања и одржавања ставова јер почива на идеји о сагласности наведене сложене когнитивне структуре и афективног односа према објекту става.

Треба напоменути да постоје критике на коришћење корелације става са производом циља и очекивања или сумом тих производа. Основа ове критике је у томе да претпоставка која се тиче мултипликативних модела мерења у поређењу са уобичајеним адитивним моделима јесте да мултипликативни модел (у овом случају циљ пута очекивање) има смисла само ако обе мере имају природне нуле, у идеалном случају ако представљају биполарне скале. (Schmidt, 1973; Schmidt & Wilson, 1975) У највећем броју сличних истраживања, овај услов је веома тешко испунити јер се не користе рачио скале. А то има последице на мултипликативне композите, те корелација производа са ставом, сматрају критичари, може да варира, па чак и да мења предзнак.

Међутим, и поред ове оштре методолошке критике, радови у којима се примењује теорија „очекивање–вредност“ и у којима се користе производи ова два елемента нису нестали, јер аутори и уредници сматрају да и даље имају предиктивну вредност у објашњавању ставова (Bembenutty, 2010; Borders, Earleywine, Huey, 2004; Lynd–Stevenson, 1999; Vansteenkiste, Lens, De Witte, & Feather, 2005). Као што је већ поменуто, у другој половини 70–их година, Фисхбеин и Ајзен проширују очекивање вредности теорију у теорију промишљене акције (нпр. Fishbein и Ajzen, 1975), а потом Ајзен осмишљава теорију планираног понашања (Ajzen, 1991). Иако обе ове теорије покушавају да унапреде теорију „очекивање–вредност“ оне се не осврћу на горње критике, него покушавају да унапреде пре свега предиктивне и експланаторне елементе. У сваком случају, теорија „очекивање–вредност“ се још увек користи у истраживањима у веома различитим областима, од маркетинга до образовања.

Предмет и циљеви истраживања

Предмет нашег истраживања је питање да ли постоји повезаност између става према политичким странкама у Србији и производа прихватања личних, односно друштвених циљева и оцене да би долазак на власт одређене странке омогућио остваривање тих циљева. Дакле, основни истраживачки циљ је утврђивање да ли постоји генерална тенденција повезивања ових варијабли.

Да би се реализовао овај истраживачки циљ, морају се у истраживању поставити бар три важна задатка: прво, испитати у каквој су вези поједини прихваћени циљеви са ставовима према појединим политичким странкама; друго, каква је и колика је повезаност између очекивања да би долазак на власт одређене странке (или коалиције) обезбедио остваривање испитиваних циљева и става према тој странци; и треће, колико је повезан производ оцене значаја (или прихваћености) сваког циља и очекивања да га конкретна странка реализује (односно сума свих тих производа) са ставом према тој странци. У вези са сваким задатком може се поставити генерализована хипотеза. Прва хипотеза у том случају гласи: очекује се да став према одређеној политичкој странци: а) буде повезан са неким од прихваћених циљева, односно б) да ће неки од циљева диференцирати ставове према појединим странкама. Очекивање је засновано на претходним истраживањима (нпр. Петровић и Кузмановић, 2007) и логичкој основи да испитаници атрибуирају странкама одређене намере и да позитивнији однос имају према оним странкама за које претпостављају да теже истим циљевима као и они сами. Друга хипотеза је да ће позитиван став према странкама бити у вези са очекивањем (уверењем) да би дата странка доласком на власт остварила одређене циљеве, пре свега оне који су испитаницима значајни, а негативан са очекивањем да их неће остварити. Трећа хипотеза изражава суштину теорије „очекивање–вредност“. Наиме, ако идеја о инструменталности става, а особито модел „очекивање – вредност (циљ)“ функционише у овом специфичном пољу, може се претпоставити: а) да ће се установити повезаност између става према некој странци и производа привлачности циља (оцене његовог значаја) и очекивања да би дата странка доласком на власт омогућила његово остваривање, и б) да ће те корелације (а особито збир производа) бити веће од корелација става и самих циљева, а такође и става и очекивања.

У наше истраживање су намерно укључени и циљеви који се односе на лични живот појединца и друштвени циљеви јер је постављена и четврта хипотеза. Пошто су политичке странке створене пре свега ради остваривања друштвених (од заједничког интереса) циљева, очекује се да све везе које се помињу у три наведне хипотезе буду изразитије (веће) у сфери друштвених циљева него у сфери личних циљева.

Варијабле

На основу теоријских разматрања различитих аутора и досадашњих испитивања циљева, конципиране су листа личних циљева (ЛЛЦ) и листа друштвених циљева (ЛДЦ), у оквиру сваке по 18 (шире о томе у: Кузмановић и Петровић, 2007). ЛЛЦ је укључила следеће циљеве (дајемо најкраће називе): углед, пријатељи, друштвена моћ, самоактуализација, алтруизам, постигнуће, узбудљив живот, подређеност, сигурност, савесност, љубав, материјални стандард, знање, уживање (хедонизам), друштвено ангажовање, самосталност, популарност и здрав живот. ЛДЦ је обухватила циљеве: јака тржишна привреда, добри међунационални односи, борба против криминала и корупције, јачање одбрамбених снага, хуманији односи, еколошки циљеви, запосленост, социјална једнакост, правна држава, чување традиције, улазак у Европску унију, приватизација, државни и територијални интегритет, демократија, животни стандард, развој науке и културе, социјална права и једнопартијски систем.

Политичке стране, у односу на које су испитаници исказивали своја очекивања биле су Демократска странка (у даљем тексту ДС), Српска радикална странка (СРС), Демократска странка Србије (ДСС), Социјалистичка партија Србије (СПС) и Либерално демократска партија (ЛДП). Испитани су и ставови према наведених пет странка, плус две додатне: Српски покрет Обнове (СПО, који је био на заједничкој листи са ДС) и Нова Србија (НС, која је на изборима наступала на заједничкој листи са ДСС).

Метод

Начин испитивања

Циљеви су операционализовани преко кратких и колико је могуће разумљивих исказа. На пример, социјална права као друштвени циљ су представљена реченицом „Да држава обезбеди бесплатно образовање, здравствену и социјалну заштиту свим грађанима“, а постигнуће као лични циљ исказом „Да постигнем нешто што се у друштву цени и чиме се могу истаћи пред другима“. Испитаници су изражавали степен прихватања сваког појединачног циља бирајући један од пет модалитета одговора – од „мало (ми) је важно“ до „изузетно много (ми) је важно“, при чему су замољени да последњи одговор заокруже само ако циљ сматрају заиста особито значајним како не би олако употребљавали највишу оцену.

Став се могао испитивати преко низа индикатора (као што се често ради) или преко глобалне евалуације странака. Одлучили смо се за ово друго и због иначе обимног инструмента и због тога што мислимо да је бит става у евалуативном односу, који подразумева и емоционалну компоненту. Глобална оцена сажима низ појединачних евалуација уз извесну субјективну пондерацију

значаја појединих аспеката, што је за ставове природно и очекивано. Дакле, ми смо испитаницима поставили питање „Како у целини оцењујете рад и политичко деловање сваке од наведених странака“, а могли су да бирају између пет оцена – од „веома лоше“ до „веома добро“. Оцењивали су осам тада најважнијих странака на политичкој сцени Србије.

Пошто је истраживање изведено маја 2008. године, пред саме изборе, водили смо рачуна о реалности па смо и очекивања везали за тадашње изборне листе, а што значи и за постојеће коалиције. Но у свакој коалицији била је једна носећа странка, што се, у правилу, видело и по томе што је име лидера те странке везивано уз коалицију, па се и очекивање испитаника односило првенствено на ту странку. На пример, када је реч о Демократској странци, питање је гласило: „Колико би долазак на власт *Демократске странке* и коалиције коју она предводи – *За европску Србију*, отежао или помогао остварењу наведених циљева, независно од тога колико Ви лично тежите том циљу“. Понуђено је пет одговора: прилично би отежало, донекле би отежало, не би било утицаја, донекле би помогло и значајно би помогло.

Испитаницима су поново навођени сви циљеви и за сваки је требало да изразе очекивање бирајући један од понуђених одговора. Определили смо се, дакле, за термине „отежало“ и „помогло“ а не „спречило би“ и „довело би до остварења“, јер нам се чинило да би то били прејаки (а тиме и нереални) изрази. Тако су испитаници исказали очекивања за пет листа, односно главних странака.

Узорак

Узорак је чинило 255 студената друштвених наука, са два факултета: Филозофског (психологија, историја, етнологија, социологија) и Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију. Било је више особа женског пола – око 68%.

Начин обраде података

Основни начин обраде података и приказивања резултата били су коефицијенти линеарних корелација – између циљева (18 плус 18) и ставова према странкама (укупно седам), очекивања и ставова, као и производа циљева и очекивања са ставовима. Уз то, примењена је и регресиона анализа да би се установило колики проценат варијансе става према свакој странци објашњавају циљеви (пре свега друштвени), односно очекивања, односно производи циљева и очекивања. Неке информације (као што су резултати факторске анализе) нећемо приказивати у овом раду због недостатка простора и зато што нису од кључног значаја за тему којом се бавимо.

Да би се избегли негативни бројеви евалуација странака (став) је трансформисана у оцене од 1 до 5, а исто тако и очекивања од странака. Пошто постоје критике мултипликативног модела (Schmidt, 1973), проверавали смо

и адитивни приступ, тј. сабирали смо оцене циљева и одговарајућа очекивања и те збирове корелирали са ставовима према странкама.

РЕЗУЛТАТИ

Резултате ћемо приказати на начин на који ће бити могуће потврдити или оповргнути полазне претпоставке. Табеле ће бити изведене, „кондензоване“ од већег броја коефицијената корелација да би најекономичније могли да прикажемо највише информација.

Циљеви и ставови према странкама

На почетку ћемо приказати табелу повезаности 18 друштвених циљева и ставова према свих седам испитаних политичких странака.

Табела 1. Корелација важности друштвених циљева и ставова према странкама

Друштвени циљеви:	дс	срс	спо	спс	лдп	дсс	нс
јака привреда	.072	-.023	.017	-.164**	.058	-.114	-.124
добри међунац. односи	.269**	-.397**	.050	-.242**	.333**	-.164**	-.185**
борба против криминала и корупције	.041	-.012	.034	-.083	.000	-.041	-.013
јачање одбрамбених снага	-.227**	.369**	-.194**	.153*	-.373**	.188**	.225**
хуманији односи	.105	-.219**	-.036	-.213**	.147*	-.070	-.145*
еколошки циљеви	-.015	-.147*	-.128*	-.170**	.026	-.064	-.073
запосленост	.030	-.015	-.153*	-.113	-.074	-.045	-.075
социјална једнакост	-.160*	.071	-.072	.010	-.117	-.091	-.045
правна држава	-.034	.051	.006	-.052	-.064	-.001	.034
чување традиције	-.275**	.340**	-.084	.092	-.369**	.202**	.264**
улазак у ЕУ	.500**	-.451**	.129*	-.201**	.469**	-.227**	-.249**
приватизација	.342**	-.376**	.146*	-.250**	.256**	-.206**	-.176**
државни и територијални интегритет	-.238**	.310**	-.144*	.094	-.345**	.172**	.195**
демократија	.111	-.175**	.144*	-.132*	.168**	-.149*	-.118
животни стандард	-.092	.092	-.033	.007	-.063	-.008	-.038
развој науке и културе	-.042	-.069	.009	-.147*	.090	-.094	-.057
социјална права	-.127*	.139*	-.159*	.020	-.166**	.022	.015
једнопартијски систем	-.097	.158*	-.030	.111	-.143*	.002	.082

Напомена: са * су означене корелације значајне на нивоу 0.05, а са ** оне значајне на нивоу 0.01

Табела 1. показује да је заиста прихватање неких друштвених циљева у корелацији са ставовима према политичким странкама – често према неким у позитивној а са другима у негативној. Међу свим циљевима, убедљиво највише корелације показује улазак у Европску унију (тачније, испуњавање услова за приступање ЕУ). То јесте била једна од важних тема око којих су се странке сукобљавале пред претходне изборе и тај се сукоб очигледно одразио и на њихове симпатизере. На сличан начин се симпатизери најугицајнијих странака диференцирају и према даљој приватизацији и остваривању добрих међунационалних односа, а на обрнут према државном и територијалном интегритету, јачању одбрамбених снага, па и чувању традиције.

Регресиона анализа је показала да наведених 18 друштвених циљева објашњава око 40% варијансе става према ДС, СРС и ЛДП (Р се креће од 0.62 до 0.66). У сва три случаја однос према ЕУ је значајан предиктор (код присталица СРС с негативним предзнаком). За став према ДС и СРС значајан је и однос према приватизацији (на супротан начин), док је за симпатизерство према ДС негативан предиктор и социјална једнакост. Варијабилност става према осталим странкама је нижа, те је и овај мултипли коефицијент нижи, односно предиктори објашњавају од 15–17% варијансе става према ДСС, СПО, СПС и НС.

Показало се да важност личних циљева, како се и могло очекивати, не корелира са ставовима према странкама (осим у неколико изузетака, и то са граничном значајношћу).

Очекивања да странке могу остварити дате циљеве и став према странкама

Овај део приказа резултата започећемо са табелом на којој су приказане корелације између очекивања испитаника да странке могу остварити дате циљеве и ставова према странкама.

Табела број 2. Корелација очекивања да странке могу остварити друштвене циљеве и ставова према странкама

	ДС	СРС	ЛДП	ДСС	СПС
јака привреда	0.62**	0.64**	0.59**	0.55**	0.44**
добри међунационални односи	0.56**	0.63**	0.51**	0.56**	0.44**
борба против криминала и корупције	0.57**	0.70**	0.66**	0.55**	0.50**
јачање одбрамбених снага	0.49**	0.41**	0.47**	0.36**	0.33**
хуманији односи	0.50**	0.63**	0.61**	0.48**	0.42**
еколошки циљеви	0.48**	0.47**	0.55**	0.37**	0.35**
запосленост	0.60**	0.59**	0.61**	0.47**	0.45**
социјална једнакост	0.59**	0.61**	0.68**	0.48**	0.42**
правна држава	0.65**	0.66**	0.69**	0.49**	0.46**
чување традиције	0.44**	0.43**	0.55**	0.29**	0.31**

Б. Кузмановић, Н. Петровић, Циљеви и очекивања као чиниоци ставова...

улазак у Европску унију	0.43**	0.46**	0.44**	0.47**	0.35**
приватизација	0.18**	0.28**	0.38**	0.28**	0.19**
државни и тер. интегритет	0.55**	0.57**	0.59**	0.37**	0.43**
демократија	0.57**	0.64**	0.61**	0.45**	0.50**
животни стандард	0.67**	0.65**	0.69**	0.48**	0.47**
развој науке и културе	0.58**	0.61**	0.62**	0.45**	0.42**
социјална права	0.50**	0.61**	0.62**	0.37**	0.38**
једнопартијски систем	0.22**	0.29**	0.37**	0.10	0.23**

Табела број 3. Корелација очекивања да странке могу остварити личне циљеве и ставова према странкама

очекивање	ДС	СРС	ЛДП	ДСС	СПС
углед	0.55	0.54	0.62	0.47	0.40
пријатељи	0.44	0.54	0.44	0.43	0.38
друштвена моћ	0.44	0.50	0.46	0.38	0.32
самоактуализација	0.66	0.65	0.64	0.51	0.51
алтруизам	0.53	0.56	0.55	0.46	0.39
постигнуће	0.51	0.55	0.63	0.48	0.43
узбудљив живот	0.52	0.54	0.49	0.39	0.38
подређеност	0.25	0.33	0.35	0.26	0.20
сигурност	0.60	0.62	0.71	0.49	0.44
савесност	0.45	0.49	0.51	0.42	0.35
љубав	0.35	0.44	0.45	0.30	0.30
материјални стандард	0.70	0.65	0.65	0.56	0.46
знање	0.56	0.66	0.66	0.51	0.36
уживање/хедонизам	0.49	0.52	0.54	0.36	0.36
друштвено ангажовање	0.52	0.58	0.65	0.46	0.32
самосталност	0.60	0.61	0.72	0.48	0.41
популарност	0.41	0.44	0.46	0.34	0.29
здрав живот	0.46	0.51	0.56	0.41	0.32

Напомена: Све корелације су значајне на нивоу 0.01

Као што је видљиво у табелама 2. и 3, повезаност ставова према странкама са очекивањима да странке могу остварити циљеве (како друштвене, тако и личне) је веома висока, значајно виша него корелација са важношћу самих циљева. Посебно изненађује да су прилично високе корелације са

оценом да дата странка може битно помоћи у остваривању крајње приватних и интимних циљева (нпр. самосталност, подршка пријатеља, постигнуће, чак и љубав). Но, коментаре и могуће интерпретације оставићемо за завршни део рада.

И овде су урађене регресионе анализе, у којима су предиктори били очекивања од поједине странке у погледу 18 личних, односно 18 друштвених циљева, а критеријум је био став према датој странци. Ове анализе су такође показале веома велику предиктивну вредност очекивања од странака за објашњавање одговарајућих ставова. Тако нпр. очекивања испуњења друштвених циљева од стране ДС и СРС објашњавају чак 61% односно 63% става према тим странкама респективно ($P=0.78$, односно 0.79), док лични циљеви објашњавају 57 односно 54% ($P=0.75$, односно 0.73). Уколико очекивања испуњавања свих 36 циљева узмено као предикторе, проценат објашњене варијансе става према ове две странке пење се на невероватних 69% ($P=0.83$). За остале, мање странке ти проценти су нешто мањи, али још увек прилично високи, те нпр. варијансу става према ДСС очекивања у вези са личним циљевима објашњавају 38%, а у случају друштвених 44%, док сва очекивања објашњавају чак 50% варијансе става према тој странци.

Производ очекивање – вредност као предиктор ставова према странкама

Као што смо у уводном делу рада поменули, очекивало се да производ важности коју придајемо остварењу неког циља и очекивања да нека странка тај циљ може да испуни, најбоље објашњава став према тој странци. Добити резултати биће приказани на табелама број 4 и 5.

Табела 4. Корелација ставова према странкама и производа друштвених циљева и очекивања

Циљ х очекивање	ДС	СРС	ЛДП	ДСС	СПС
јака привреда	0.55**	0.57**	0.58**	0.46**	0.34**
добри међунационални односи	0.51**	0.44**	0.55**	0.42**	0.22**
борба против криминала и корупције	0.53**	0.68**	0.62**	0.51**	0.46**
јачање одбрамбених снага	0.28**	0.55**	0.22**	0.36**	0.37**
хуманији односи	0.44**	0.49**	0.57**	0.36**	0.27**
еколошки циљеви	0.39**	0.35**	0.50**	0.28**	0.22**
запосленост	0.54**	0.55**	0.56**	0.42**	0.37**
социјална једнакост	0.41**	0.56**	0.53**	0.33**	0.38**
правна држава	0.55**	0.62**	0.62**	0.44**	0.42**
чување традиције	0.26**	0.54**	0.36**	0.35**	0.35**
улазак у Европску унију	0.58**	0.17**	0.60**	0.28**	0.13*
приватизација	0.37**	0.02	0.43**	0.07	-0.05
државни и тер. интегритет	0.41**	0.63**	0.39**	0.37**	0.46**
демократија	0.43**	0.45**	0.54**	0.29**	0.36**
животни стандард	0.58**	0.65**	0.63**	0.43**	0.48**

развој науке и културе	0.45**	0.56**	0.56**	0.37**	0.36**
социјална права	0.42**	0.63**	0.53**	0.34**	0.35**
једнопартијски систем	0.11	0.36**	0.18**	0.07	0.27**
збир производа	0.65**	0.70**	0.79**	0.50**	0.47**

Табела 5. Корелација ставова према странкама и производа личних циљева и очекивања

Циљ x очекивање	ДС	СРС	ЛДП	ДСС	СПС
углед	0.45**	0.40**	0.52**	0.30**	0.26**
пријатељи	0.40**	0.45**	0.38**	0.27**	0.25**
друштвена моћ	0.26**	0.37**	0.36**	0.25**	0.35**
самоактуализација	0.58**	0.60**	0.63**	0.40**	0.47**
алтруизам	0.35**	0.48**	0.39**	0.31**	0.29**
постигнуће	0.40**	0.42**	0.47**	0.35**	0.32**
узбудљив живот	0.40**	0.40**	0.36**	0.25**	0.34**
подређеност	0.20**	0.31**	0.13*	0.21**	0.26**
сигурност	0.50**	0.59**	0.61**	0.44**	0.45**
савесност	0.25**	0.33**	0.26**	0.30**	0.13*
љубав	0.25**	0.34**	0.30**	0.26**	0.14*
материјални стандард	0.53**	0.61**	0.53**	0.46**	0.35**
знање	0.44**	0.56**	0.60**	0.45**	0.31**
уживање/ хедонизам	0.30**	0.36**	0.40**	0.22**	0.29**
друштвено ангажовање	0.27**	0.45**	0.45**	0.32**	0.20**
самосталност	0.48**	0.56**	0.66**	0.39**	0.37**
популарност	0.19**	0.33**	0.30**	0.18**	0.30**
здрав живот	0.28**	0.35**	0.39**	0.28**	0.19**
збир производа	0.60**	0.62**	0.65**	0.47**	0.44**

И овде су корелације веома високе, мада не значајно више (у неким случајевима и ниже) од корелација само са очекивањима. И у овом случају је урађена линеарна регресиона анализа у којој се показало да производи, супротно теоријским поставкама, објашњавају нешто нижи проценат варијансе него сама очекивања. Тако нпр. 18 производа друштвених циљева и очекивања да ће их ДС моћи остварити објашњава 55% варијансе става према ДС. Када су предиктори лични циљеви тај проценат је 47%, а када је у предикцију укључено свих 36 циљева, део објашњене варијансе става према ДС достиже 62%. Када је реч о ставу према СРС, 18 производа друштвених циљева и очекивања објашњава 66% варијансе, а 18 производа личних циљева и очекивања објашњава 51% варијансе. Када су свих 36 циљева предиктори, проценат објашњене варијансе става према СРС је чак 70%.

Као што је већ поменуто, постоје неке критике (Сцхмидт, 1973), пре свега математичке природе, модела у коме се користи производ два елемента – циља, односно вредности и очекивања. Да бисмо добили потврду претходно

добијених резултата не користећи се производом, испитали смо и „адитивни“ модел, односно модел у коме смо сабрали циљеве и очекивања њиховог испуњења од стране појединих странака. Пошто резултати нису контрадикторни претходнима, а да не бисмо преоптеретили текст, даћемо само једну табелу анаголно табелама 4. и 5. на којој ће бити приказана повезаност између збира важности друштвених циљева и очекивања да их ДС и СРС могу остварити с једне стране, и става према датим странкама, с друге.

Табела 6. Корелација ставова према странкама и збира друштвених циљева и очекивања

Циљ плус очекивање	ДС	СРС
јака привреда	0.52**	0.53**
добри међунационални односи	0.50**	0.32**
борба против криминала и корупције	0.51**	0.65**
јачање одбрамбених снага	0.19**	0.52**
хуманији односи	0.43**	0.41**
еколошки циљеви	0.37**	0.31**
запосленост	0.50**	0.52**
социјална једнакост	0.35**	0.51**
правна држава	0.52**	0.60**
чување традиције	0.14**	0.52**
улазак у Европску унију	0.57**	-0.04
приватизација	0.36**	-0.08
државни и тер. интегритет	0.32**	0.59**
демократија	0.43**	0.38**
животни стандард	0.55**	0.62**
развој науке и културе	0.42**	0.51**
социјална права	0.36**	0.61**
једнопартијски систем	0.07	0.33**
Сума збирова	0.60**	0.65**

Пошто су разлике минималне, односно добијени резултати готово идентични као у моделу у коме се користи производ (једино се губи корелација СРС и уласка у ЕУ), можемо са много већом поузданошћу да приступимо дискусији и закључцима.

Дискусија резултата и закључци

Резултати овог истраживања су потврдили већину наших очекивања, али не у потпуности и главну претпоставку. Потврдило се да је прихватање одређених друштвених циљева (не свих) у корелацији са ставовима (глобалном евалуацијом) према политичким странкама. Оно што је ту још важније јесте чињеница да углавном ти циљеви диференцирају (у извесној мери поларизују) симпатизере неких странака: циљеви који позитивно корелирају са ставовима према ДС и ЛДП обично су у негативној корелацији са ставом према СРС, али и према ДСС, НС, па и СПС, и обрнуто. Ово не значи увек да

они други одбацују циљ који први прихватају (и обрнуто), али у сваком случају значи да га мање прихватају (тј. не преферирају га). Циљеви који најбоље диференцирају симпатизере ове две групације су улазак у Европску унију, приватизација, добри међунационални односи (на један начин) и јачање одбрамбених снага, чување традиције и државни и територијални интегритет Србије (на други начин, са обрнутим предзнаком). Вредносно су најјасније профилисани симпатизери ЛДП (али њима је веома сродан, готово исти профил присталица ДС) и симпатизери СРС (а њима су сличне присталице ДСС, НС, па и СПС), као антиподи присталица ЛДП. Најмање су вредносно профилисани симпатизери СПО, што је можда био један од знакова нестајања некад снажне странке. Упркос сличним профилима присталица ДС и ЛДП, коалицију у власти на републичком нивоу ДС је направила са СПС, чији су симпатизери по профилу били много сличнији присталицама ДСС и СРС.

Корелације између очекивања да доласком на власт нека странка може значајно допринети (односно отежати и онемогућити) остваривање разних друштвених циљева и става према тој странци су за сферу социјалнопсихолошких појава високе, у целини знатно више него што су корелације самих циљева и ставова. И то важи за све странке и увек су корелације позитивне. То значи да симпатизери свих странака показују тенденцију да странкама које симпатишу припишу неку врсту свемоћи, а несимпатизери склоност свеопштем оспоравању, што упућује на закључак да је посредни некритичан однос и ирационално суђење. Томе у прилог особито говори чињеница да су утврђене високе корелације између ставова према странкама и очекивања да би странка коју симпатишу доласком на власт омогућила остваривање и личних циљева, чак и оних који су изразито приватне, интимне природе. Готово невероватно звучи податак да су сви коефицијенти статистички значајни изнад нивоа 0,01. А ни један лични циљ није сам за себе у пажње вредној корелацији са ставовима према странкама! Када је реч о друштвеним циљевима, треба уочити чињеницу да је очекивање од странке у позитивној корелацији са ставом према странци чак и када је степен прихватања циља у негативној. На пример, без обзира што је залагање за улазак у ЕУ у *негативној* статистичкој вези са ставом према СРС ($r = -0.45$), постоји слично висока *позитивна* повезаност овог става и очекивања да би долазак на власт радикала потпомогао прикључење ЕУ ($r = 0.46$)! Са друге стране, иако је залагање за државни и територијални интегритет у *негативној* корелацији са ставом према ЛДП ($r = -0.35$), исти тај став је у још већој *позитивној* корелацији са оценом да би долазак на власт те странке омогућио очување државног и територијалног интегритета Србије ($r = 0.59$). Природно је да противници ЛДП мисле да би учешће у власти те странке онемогућило очување интегритета Србије, али се оволико висока корелација може појавити само ако и довољан број симпатизера исте странке тврди да би учешће у власти ове странке допринело очувању тог интегритета или барем да не би отежало.

О занимљивој вези очекивања и става према странкама говори, на пример, податак да преко половине (54%) оних који врло лоше оцењују СРС сматра да би њен долазак на власт отежао очување интегритета земље док буквално сви са највишим оценама те странке сматрају да би помогао. Када је реч о ДС, на истом питању су такође установљене велике разлике: врло ниска оцена ДС у 70% случајева подразумева и очекивање да власт те странке отежава очување интегритета земље, а врло висока евалуација са готово 90% (тачније 88,2%) вероватноће повлачи за собом и очекивање да ДС помаже одржавању тог интегритета. Високе оцене ЛДП у две трећине случајева (64%) значе очекивање да ће та странка на власти очувати насу традицију, а врло ниске у четири петине (83%) да ће отежати или онемогућити. У случају ДС, две трећине (66,6%) од оних који најниже евалуирају ову странку сматра да њена власт отежава очување традиције (чак 58 тврди да је то у већој мери), али исто толико висок проценат особа са најпозитивнијом евалуацијом (66,7%) верује да она помаже очувању традиције. Чак и када је реч о уласку у ЕУ, што највише диференцира супротстављене странке, 47% испитаника који високо вреднују СРС очекује да би власт те странке донекле или у значајној мери помогла у настојањима Србије да приступи ЕУ. Све ово наводи на непосредан закључак да симпатизери неке странке показују тенденцију да припису тој странци намеру и способност да оствари и циљеве који нису у њиховом приоритету или им нису уопште важни. Као да шаљу другима поруку да странка коју симпатишу може остварити и циљеве који су у датој друштвеној клими важни за велики број других грађана.

Резултати овог истраживања потврђују претпоставку да су производи очекивања од странака и прихватања одговарајућих циљева у позитивној корелацији са ставовима према странкама. Кад је реч о друштвеним циљевима, те корелације су у целини тек за нијансу веће него кад се посматрају лични циљеви. Није, међутим, потврђена наша претпоставка да ће ставови и производи очекивања и циљева бити у већој корелацији (у просеку су чак у нешто нижој) него ставови и сама очекивања. Ово значи да у производу који корелира са ставом много већу (практично кључну) улогу има очекивање него степен прихватања циља.

На основу свих резултата, склони смо следећем објашњењу. Почетни ставови се вероватно могу формирати на различите начине, између осталих и опажањем (спонтано или под дејством персуазије) инструменталне вредности објекта става за остваривање неких циљева који су појединцу значајни. Овај закључак је подржан налазом да је прихватање неких друштвених циљева заиста у позитивној корелацији са ставовима према одређеним политичким странкама, а у негативној према другим. Углавном су то циљеви које истичу и руководства странака, по којима се странке препознају. Но, већ формиран став води генерализацији очекивања – склоности да се објекту става (у нашем случају политичким странкама) припише способност да остваре или помогну у остваривању великог броја циљева, укључујући и оне који нису приорите-

тни за особе које исказују таква уверења. Ако се и у овом случају може говорити о некој инструменталности, реч је о опаженој (доживљеној) *инструменталности за шири круг потенцијално заинтересованих*.

Може се рећи да се јавља тенденција усклађивања става као емоционалног односа (симпатизерства), исказаног преко глобалног евалуирања објекта става (странке), и когнитивне сфере, што се уклапа у Розенбергову когнитивно-афективну теорију става. Међутим, у његовом главном истраживању све је изгледало много рационалније него што смо ми утврдили (Rosenberg, 1956). Он налази да су важни и циљеви (вредности) и очекивања (процењена инструменталност) и, особито, производи циљева и очекивања, на основу којих се може предвиђати афективни став. Касније је експериментално показао да се може најпре изазвати афективни однос (путем хипнотичке сугестије), а потом ће тај став изазвати усклађивање у когнитивној сфери, такође састављеној од производа циљева и процењене инструменталности објекта става. Мислимо да целина наших налаза сугерише закључак да се природно процеси одвијају управо тако што успостављени став индукује промене у когнитивној сфери, пре свега у очекивању да објект става (политичка странка) може директно или индиректно омогућити остваривање свакојаким личних и друштвених циљева, укључујући и оне до којих појединцу није нарочито стало. Разуме се, обрнуто се догађа код оних с негативним ставом, али опет уз свеопшту генерализацију. Дакле, когниција је важна за подршку афекту (евалуацији странке), али није баш рационална. Наши резултати такође показују да се у „рационализовању“ свог става појединац служи не само аргументима који су њему важни (очекивањем да се остваре његови циљеви) него и онима који су важни другим људима, који се у датој друштвеној клими сматрају важним. Пошто учествује у анонимном испитивању, а не у неким пропагандним активностима, може се оправдано претпоставити да све то чини са пуним уверењем, а то значи и недовољно свестан илузорности неких својих очекивања. На крају, треба имати у виду да су испитаници били студенти за које можемо претпоставити да су у својим процењивањима и ставовима рационалнији од просечних грађана Србије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In J. Kuhl & J. Beckmann (Eds.), *Action control: From cognition to behavior*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50, 179–211.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Atkinson J. W. (1957). Motivational determinants of risk-taking behavior. *Psychological Review*, 64, 359–372

- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191–215
- Bembenutty, H. (2010). Present and Future Goals: Perceived Instrumentality of Schoolwork. *Psychology Journal*, Vol. 7, No 1, 2–14
- Borders, A., Earleywine, M., & Huey, S. J. (2004). Predicting problem behaviors with multiple expectancies: Expanding expectancy–value theory. *Adolescence*, 39:155, 539–551
- Feather, N. T. (1982). Expectancy–value approaches: Present status and future directions. In Feather, N. T. (ed.), *Expectations and Actions: Expectancy–Value Models in Psychology*, Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Feather, N. T. (1992). Values, valences, expectations, and actions. *Journal of Social Issues*, 48: 109–124.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison–Wesley
- Katz, D (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 24 pp.163–204
- Kuzmanovic, B.(1976), Spremnost za angažovanje u samoupravljanju preduzeća kao funkcija nekih vrednosti, *Psihološka istraživanja*, 1, Institut za psihologiju, Beograd, str. 50 – 59.
- Kuzmanović, B. & Petrović, N. (2007). Struktura preferencija ličnih i društvenih ciljeva srednjoškola. *Psihologija*, vol. 40 br. 4, str. 567–585
- Lewin, K. (1936). *Principles of topological psychology*. New York: McGraw–Hill
- Lynd–Stevenson, R. M. (1999). Expectancy–value theory and predicting future employment status in the young unemployed. *Journal of Occupational and Organisational Psychology* 72, 101–106
- Petrović, N. & Kuzmanović, B. (2007). Lični i društveni ciljevi i stavovi prema političkim strankama. *Srpska politička misao*, vol. 18, br. 1–2, str. 163–188
- Rosenberg, M. J. (1960), An analysis of affective–cognitive consistency. In: Rosenberg, M. J., Hovland, C.I. & Mc Guire, W.J. (Eds.), *Attitude Organization and Change*, Yale University Press, New Haven and London.
- Rosenberg, M. J.(1956), Cognitive structure and attitudinal affect, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 53
- Schmidt, F. L. and T. C. Wilson (1975). Expectancy value models of attitude measurement: a measurement problem. *J. of Marketing Research* 12: 366–368
- Schmidt, F. L. (1973). Implications of a measurement problem for expectancy theory research. *Organizational Behavior and Human Performance*, 10, 243–251.
- Vansteenkiste, M., Lens, W., De Witte, H., & Feather, N.T. (2005). Understanding unemployed people's job search behaviour, unemployment experience and well-being: A comparison of expectancy–value theory and self–determination theory. *British Journal of Social Psychology*, 44, 269–287.
- Vroom, V.(1964), *Work and Motivation*, New York: Wiley
- Wigfield, A., and Eccles, J. S. (1992). The development of achievement task values: A theoretical analysis. *Developmental Review*. 12: 265–310.

Bora Kuzmanović
Nebojša Petrović
Faculty of Philosophy
Dpt. of Psychology
Belgrade

S u m m a r y

GOALS AND EXPECTATIONS AS ELEMENTS OF ATTITUDES TOWARD POLITICAL PARTIES

The main goal of presented research has been testing of the expectancy–value theory (which originally connects level or strength of motivation of an individual to stand for particular goal, at one side, and product of belief that desired goal is reachable and value or valence of that goal, at the other side), or more exactly, to see is it possible and in which degree, to apply this theory to attitudes toward political parties in Serbia. To accomplish this, 255 subjects has estimated importance of 18 social and 19 personal goals, then they estimated expectancies of main political parties to fulfill those goals, and finally subjects has been questioned about their attitudes (global evaluations) toward the parties. Results confirm assumption that products of expectancies from the parties and acceptances of appropriate goals (both social and personal) are in positive correlation with attitudes toward those parties. However, the assumption that attitudes and products of expectancies and goals would correlate higher than attitudes and only expectancies has not be confirmed. This means that expectancy has more importance than goal in the expectancy–goal product. As a conclusion, there is a tendency of alignment between affective relationship toward parties and expectancies (as cognitive elements) that parties can manage to fulfill different goals.

Key words: goals, values, expectancies, attitudes, political parties